

יחסם של חז"ל לעין הרע

המושג עין הרע מעוגן היטב בכתבי הקודש של עם ישראל, וקנה לו מקום חשוב ביחוד בדברי חז"ל. הגמרא בתענית¹ אומרת: "אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין.... שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין". זאת אומרת שעין הרע של הבריות יכול להזיק לאדם. עוד מצינו במסכת בבא מציעא²: אדם שמצא אבידה - טלית (בגד) יש עליו חובה לשטוח את הבגד אחת לחודש בכדי לאוורר את הבגד כדי שלא יתעפש, אבל אסור לו לשטוח את הבגד בבית בכדי שיתאוורר כשישנם אורחים כיוון שהם יכולים להזיק בעיניהם מה שנקרא עין הרע, וזה לשון הגמרא "נזדמנו לו אורחים לא ישטחנה לא על גבי מטה ולא על גבי מגוד... דמקלא קלי לה אי משום עינא משום גנבי".

מפרש רש"י: "דקא קלי לה" - בשטיחה זו הוא שורפה, ומה הוא שריפתה. "אי משום עינא" - שתשלוט בה עין רע של אורחין. "אי משום גנבי" - פן יגנבוה האורחים.

במבט מעמיק לנושא של עין הרע, לא יתכן שנימלט משאלה נוקבת שמתעוררת במוחו של המאמין: אנו אמונים על כך שהקב"ה משגיח על העולם והוא זה שמנהל את העולם "ואין עוד מלבדו", אין מי שיאמר לו מה תעשה ואיך תפעל כי הכל מעשה ידיו, הוא בעל הבית של כל העולם. כל מה שקורה לאדם, מה שלא יהיה, הכל בהשגחתו יתברך. ארצה לברר מה עינינו של עין הרע, ומה הגדרתו המדויקת של עין הרע. ואם כן יש מקום לשאול ממה נפשך - אם הקב"ה גור על האדם שינוק, הלא יגיענו ההיזק גם בלי עין הרע. ואם לאו מה תוריד עינים הרעה של הבריות נגד רצונו.

אלא כוונת חז"ל באמירתם היא שעין הרע פירושו "ערעור הדין" - יתכן שאדם התברך בעושר ונכסים וכד' בחסד, למרות שלא מגיע לו, כאשר אדם אחר רואה אותו ומקנא ומתעוררת בו קנאה כאומר מדוע לפלוני יש ולי אין? ואז בודקים בשמים למה הגיע לאדם הזה ולא לזה. ובוחנים: אם מגיע לו בדין - אז לא ינוק ואם מגיע לו בחסד - יקחו ממנו, כי אין סיבה שדווקא הוא יזכה ולא חבירו.

בפרשת במדבר ישנו ציווי למנות את בני ישראל כמאמר הכתוב:

"וַיִּדְבֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינִי בְּאֶהָל מוֹעֵד בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְיִצְחָק מֵאָרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּחְתָּם

1. תענית ח"ב.

2. ב"מ לע"א.

לְבֵית אֲבֹתָם בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת כָּל זָכָר לְגִלְגֻלְתָּם מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה כָּל יָצָא
צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל תִּפְקְדוּ אֹתָם לְעֵבְרָתָם אֲתָה וְאַהֲרֹן³

רש"י מפרש "לגולגולתם" - ע"י שקלים, בקע לגולגולת. הרמב"ן לעומתו פירש: "תפקדו אותם" - ז"א פקידה לשון השגחה, להשגיח עליהם כמו שנאמר "וה' פקד את שרה" ולכן כאשר יצווה ה' למנות את ישראל יאמר תפקדו אותם כוונתו שיתנו כופר נפשם - מחצית השקל וכך יידע מנינם וישגיח עליהם. לפי דבריהם מטרת המפקד בעקיפין - ע"י בקע לגלגלת, היא כדי להנצל מן ה"נגף" האמור בפרשת כי תשא בגין מניין ישראל. סיבת הנגף - כאשר מונים את עם ישראל אזי שולטת בהם עין הרע.

אולם, האברבנאל מפרש בצורה שונה בתכלית מהפרושים שהזכרנו, ופירושו הינו כדלקמן: איך אפשר לומר שהכוונה שצריך למנותם בשקלים הרי כתוב במפורש "כל זכר לגולגולתם" ולא משהו אחר?! ולעומת זאת בפרשת כי תשא נאמר: "כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אותם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם: זה יתנו כל העבר על הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה"⁴ מחצית השקל הינה חד פעמית ואינה לדורות. המניין שם במחצית השקל היה "מפני צורך הבקע - (כלומר שהוצרכו לאסוף השקלים לצורך האדנים, אדני הכסף, לבניין המשכן) ולא הבקע לצורך המניין אם היה ה' יתברך מצווה למנות, 'כי שומר מצווה לא יידע רע'⁵ ". מדבריו אלו נבין שאין ביד אף אחד ולא בשום כוח לפגוע במישהו או במשהו אלא אם כן שלחו ה'. ואין לומר שעצם נתינת השקלים מונע פגע בעתיד, מפגעים שה' לא גזר עליהם.

ועל דרך זה אברבנאל דוחה את הפירוש שבני ישראל נמנו ע"י שקלים ולא לגולגולתם. וקובע באופן חד משמעי שאין המניין מביא פגע ואלו דבריו: "מה טעם שתהיה המגפה מצויה אצל המנין, ומה ענין מחצית השקל למונעם. והלא כל העמים בארצותם לגוייהם ימנו את חילם בבואם אל המלחמה, ולא יתנו שקלים, ולא תבוא בהם מגפה". לדברי האברבנאל דברי הכתוב בסוף שמואל ב טעונים ביאור, שהרי כך נאמר שם:

"ויסוף אף ה' לחרות בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּסַּת אֶת דָּוִד בְּהֵם לֵאמֹר לֶךְ מִנָּה אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֵת
יְהוּדָה: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל יוֹאָב שֶׁר הַחֵיל אֲשֶׁר אִתּוֹ שׁוּט נָא בְּכָל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל
מִדָּו וְעַד בְּאָר שְׁבַע וּפְקְדוּ אֶת הָעָם... וַיַּחְזֹק דָּבָר הַמֶּלֶךְ אֶל יוֹאָב וְעַל שְׂרֵי הַחֵיל
וַיֵּצֵא יוֹאָב וְשְׂרֵי הַחֵיל לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ לְפַקֵּד אֶת הָעָם אֶת יִשְׂרָאֵל... וַיָּד לֵב דָּוִד אִתּוֹ
אֲחֵרֵי כֵן סָפַר אֶת הָעָם וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל ה' חֲטָאתִי מְאֹד אֲשֶׁר עָשִׂיתִי... וַיִּקֶּם דָּוִד
בְּבִקְרָוֹ וּדְבַר ה' הָיָה אֵל גֹּד הַנְּבִיא חִיָּה דָּוִד לֵאמֹר: הֲלוֹךְ וּדְבַרְתָּ אֶל דָּוִד כֹּה

3. במדבר א, א-ג.

4. שמות ל, יב-ג.

5. קהלת ח, ה.

אמר ה' שלש אנכי נוטל עליך בחר לך אחת מהם ואעשה לך... ויאמר דוד אל
 גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמו רחמי וביד אדם אל אפלה: ויתן
 ה' דבר בישאאל מִהַבְקֵר וְעַד עַת מוֹעֵד וַיָּמַת מִן הָעַם מִדָּו וְעַד בָּאָר שָׁבַע
 שָׁבָעִים אֶלֶף אִישׁ⁶

לפי דברי רש"י והרמב"ן שיכולים להנזק ע"י המניין ולכן יש מצווה לדורות
 למנות דוקא ע"י מחצית השקל מובן מדוע הייתה המגיפה בימי דוד, אך לפירוש
 האברבנאל שאין המניין יכול להזיק מה פשר העונש שנענשו ישראל בעקבות
 המניין?

ואכן האברבנאל נדרש לקושי זה שמתעורר לשיטתו, ועונה: "ומה שקרה בימי
 דוד מהדבר, לא היה מפני המנין, אלא מפני גסות הרוח של דוד באותה שעה
 שצוה למנותם שלא לצורך, ולפשעם של ישראל היה, כמו שביארתי במקומו
 שמה. והראיה על זה כי הנה הנביא אמר לו: "שלוש אנכי נוטל עליך" וכו'. ואלו
 היה בוחר דוד ברעב או שירדפוהו אויביו, לא היה מתחייב הדבר בישראל בעבור
 המנין. והוא בחר בדבר להיותו ביד ה' "⁷. לפי דבריו חטאו של דוד אינו בעצם
 הספירה אלא בנסיבות של הספירה.

מהדברים שהבאנו עד כה ניתן לומר שמשמעותו של עין הרע פירושו "עירור
 הדין" - שאדם קיבל שפע ומתת א-ל לפניו משורת הדין, וכאשר אנשים
 "פותחים" עליו עיניים, מתעורר קיטרוג ובודקים בציזיותיו של אותו אדם
 ומעיינים במעשיו האם אכן הוא ראוי לכך, ועל ידי כך יתכן שיבא לו נזק.
 הסברנו את חטאו של דוד אבל מה עשו העם שגם הם נענשו, לכאורה זה בבחינת
 "האיש אחד יחטא ועל כל העדה יקצוף"?! עונה האברבנאל שהעם נענש משום
 שהם מרדו בדוד המלך, והיה להם דין מורד במלכות, ואלו הם דבריו:

"שהיה חטא ישראל ופשעם במה שנמשכו אחרי שבע בן בכרי, וביאור זה כי הנה
 ישראל חטאו במה שנמשכו אחרי אבשלום במורדו באביו, ובעבור שעזרו במורדו
 וקשרו עמו נענשו עליו במה שנפלו במלחמה לפני עבדי דוד ביום אחד עשרים
 אלף, והנה אם כן ישראל חטאו וכנגד דוד חטאו. וישראל נענשו על ידי זה עליו,
 על ידי דוד נענשו. אבל אחרי כן כאשר שבע בן בכרי הרים ידו במלך ואמר אין
 לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי איש לאהלו ישראל זכר הכתוב שעלה לב
 ישראל מאחרי דוד אחרי שבע בן בכרי, וזה היו ישראל רעים וחטאים לה' מאוד
 במרדם בדוד ובהתרגשם על ה' ועל משיחו והכתוב אמר⁸ כל איש ימרה את פך
 ימות..."⁹.

6. שמ"ב כד, ב- יב.

7. פרשת כי תשא, השאלה השניה.

8. יהושע א' יח.

9. שמואל ב פרק כד הלימוד השני.

הרמב"ן גם כן עסק בסוגיית מנין דוד וסיבת העונש ונביא את הסבריו: ההסבר הראשונה היא משום שהם היו צריכים לתת מחצית שקל כאשר בא יואב שר הצבא לסופרם. ועוד עונה הרמב"ן בדרך הסברא - כיוון שהם לא ביקשו לבנות את בית המקדש עד כה.

ואלו הם דברי הרמב"ן: "והיה העונש ההוא על העם גם בחטאם, שהיה להם לתת השקלים מעצמם, אם העונש ההוא על זה כדברי רבותינו¹⁰. כי לא צוה אותם המלך שלא יתנו השקלים, כי הוא לדעת המנין בלבד היה חפץ, וענשם וענשו בזה שוה הוא. ועוד כי מלבד המנין היה עונש על העם מתחלת דבר, כדכתיב¹¹ ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם. וכתב שם רש"י לא ידעתי על מה. ואני אומר בדרך סברא, שהיה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה, שהיה הארון הולך מאהל אל אהל כגר בארץ ואין השבטים מתעוררים לאמר נדרוש את ה' ונבנה הבית לשמו, כענין שנאמר¹² לשכנו תדרשו ובאת שמה, עד שנתעורר דוד לדבר מימים רבים ולזמן ארוך, שנאמר¹³ ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ויאמר המלך אל נתן הנביא אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה"¹⁴. לדברי הרמב"ן הללו יהיה מובן טעם סמיכות שני העניינים אחד לחבירו - סיפור המגיפה בעם וסיפור קניית הגורן מארונה היבוס. לדבריו זהו ה"חטא ולקחו", כלומר שדוד המלך זיהה את סיבת העונש באיחור בניין הבית, ולכן תיכף ומיד אחר כלות המגיפה הזדרז לפעול פעולות מעשיות בשטח להכשיר את הקרקע לבניין בית המקדש.

במאמר זה נוכחנו לדעת שהיחס של חז"ל לעין הרע הוא יחס רציני במיוחד עד כדי השפעה בפסיקת ההלכה. גם עמדנו על השאלות האמוניות שמתעוררות בעקבות כך, וביררנו מחדש את המושג השגור הזה. ראינו שלאברבנאל גישה שונה במקצת מהעולה מפשט דברי חז"ל, וזאת בעקבות אותה שאלה אמונית שהצגנו בתחילת דברינו. אולם לאור ביאורינו לאופן ההיזק של עין הרע, הדברים לובשים צורה אחרת, וניתן מענה גם לשאלה זו.

ראוי להדגיש שהדעה הרווחת בימינו היא ג"כ לוקה בהבנה שטחית של המושג, ואכן עליה תיפול ביתר שאת הדילמה האמונית הנ"ל. טוב נעשה אם נחדיר לכל שכבות העם את המובן המעמיק של אופן השפעת העין הרע כפי שביארנו במאמר זה.

10. ברכות סב ע"ב.

11. ש"ב כד, א.

12. דברים יב, ה.

13. ש"ב ז, א-ב.

14. במדבר פרק טז, כא.